

A KORA KÖZÉPKOR ÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET KUTATÁSA A RÉGÉSZETI INTÉZETBEN A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

RESEARCH INTO THE EARLY MEDIEVAL PERIOD AND THE EARLY HISTORY OF THE HUNGARIANS IN THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY FROM ITS FOUNDATION TO THE PRESENT

Benkő Elek

az MTA levelező tagja, intézetigazgató, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
Benko.Elek@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány az egykor a Magyar Tudományos Akadémia, ma az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetében a kora középkor és a magyar őstörténet régészeti kutatása terén az elmúlt hatvan évben kifejtett tudományos tevékenység vázlatos áttekintését nyújtja. A jelentősebb kutatószemélyiségek, valamint a fő kutatási irányok és eredmények bemutatását válasznak is szánja azon indulatoktól fűtött vádakkal szemben, amelyek a Magyar Tudományos Akadémiát a korai magyarok kutatásának (szándékos) elhanyagolásával vádolják. Az írás áttekinti, hogy a korszakra vonatkozó temető- és településkutatások hogyan illeszkedtek a Régészeti Intézet eredeti tudományos koncepciójába, illetve hogyan követték a több mint fél évszázad alatt a tudományterületen végbement jelentős változásokat, a korabeli körülmények és kutatási lehetőségek keretei között. Kitér a Kárpát-medencei hunokkal, avarokkal és magyarokkal a kelet-európai és a belső-ázsiai térségben kapcsolatba hozható régészeti leletcsoportok kutatásának főbb állomásaira, valamint a legújabb eredményekre is. Felvázolja az interdiszciplinaritásra törekvő kutatói elképzelések fokozatos bővülésének történetét a Régészeti Intézet falai között. A tanulmány teret szentel a tudomány fejlődésével együtt változó hangsúlyok bemutatására is.

ABSTRACT

The main goal of the present paper is to provide a brief overview of the research conducted by the specialists of the Institute of Archaeology, then a member institute of the Hungarian Academy of Sciences, currently of the Eötvös Loránd Research Network, into the early medieval period and the early history of the Hungarians during the past 60 years. By reviewing the main research directions and research goals as well as presenting the major scholars alongside their principal findings, this paper is meant as a response to the charges according to which the Hungarian Academy of Sciences (deliberately) neglected these research fields. By outlining the Institute's initial mission, the place and goals of early medieval mortuary and settlement archaeology within that research framework are highlighted, alongside emphasising how these were adapted to the ever-improving scholarly methods as far as permitted by the realities of the age.

Glimpses are offered into the main lines of enquiry into the archaeological record of the Hunnic, Avar, and Hungarian Conquest periods in the Carpathian Basin and their Eastern European and East Central Asian parallels and antecedents, followed by a brief history of the growth of interdisciplinary research agendas and their adoption by the Institute of Archaeology. Due emphasis is placed on the shifting research goals, driven by the rapid changes in the field of archaeology of the later twentieth and early twenty-first centuries.

Kulcsszavak: kora középkor, hun kor, avar kor, Karoling-kor, honfoglalás és kora Árpád-kor, magyar őstörténet, régészet, archeogenetika, interdiszciplináris kutatások

Keywords: Early Middle Ages, Hun period, Avar period, Carolingian period, Hungarian Conquest period and Early Árpadian Age, early history of the Hungarians, archaeology, archaeogenetics, interdisciplinary research

A Régészeti Intézetnek (ma: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, ELKH BTK RI) és egykori alapítójának, a Magyar Tudományos Akadémiának (MTA) a neve többször is elmarasztalólag bukkant fel az elmúlt hónapokban egyes napilapok hasábjain a korai magyar történet kutatásával kapcsolatban. Ezek az írások felrötták a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy kutatói kezén ez a kutatási terület „az elmúlt hetven évben leépült, elsorvadt, illetve rossz irányt vett”. A közelebről bírált kutatók és kutatóhelyek között a Régészeti Intézet több munkatársa és az intézet archeogenetikai laboratóriuma is szerepelt, azzal az általánosító megállapítással, hogy az MTA alkalmazásában álló szakemberek évtizedeken át tudatosan kerültek a magyarság régi történetével kapcsolatos kérdéseket, részben azért, mert kételkedtek az előrelépés lehetőségében, részben pedig azért, mert számukra mindez – állítólag – kellemetlen tabutémának számított.

Ezekre az újságcikkekre megjelenésükkor a Régészeti Intézet nem kívánt válaszolni, egyrészt, a tudományos világon kívülről érkező, nem tudományos indíttatású és tudományos válasza nem váró vádak képtelensége miatt, másrészt azért, mert az ilyen típusú sajtóválaszok sebek ejtésén túlmenően kevésbé segítik az érdemi vitát és a további kutatást. Fontosabbnak tekintjük a Régészeti Intézet (kezdetben MTA Régészeti Kutatócsoport) idevágó tevékenységének kutatástörténeti elemzését. Az alábbi tények további kutatásaink alapját jelentik, egyben egy olyan adatsort is, amely alapján az intézet idevágó tevékenysége külső szemlélő számára is reálisan felmérhető.

A második világháború után a magyarországi régészet előtt tornyosuló (jellemzően a műemlék-helyreállítások, az ipari beruházások, vízszabályozások és leginkább a nagyüzemi földművelés kapcsán felmerülő) új feladatok ellátására az MTA II. osztálya már 1955-ben tervezetben foglalta össze egy megalapítandó régészeti kutatóintézet fő feladatait: korszerű kutatómunka természettudományi

laboratórium segítségével, a legfontosabb régészeti kérdések tervátsatások segítségével történő megválaszolása, széles körű együttműködés a hazai régésztársadalommal, végül, de nem utolsósorban, a régészeti lelőhelyek és régészeti leletek részletes nyilvántartása. Mindez, ha el is tekintünk a túlméretezett feladatoktól, a történelmi materializmus módszereinek erőltetésétől és a központosított tudományirányítás túlkapasaitól (olyan ötletekkel és elvárásokkal, amelyek évtizedeken át a közelmúltig tartó ellentéteket szültek a meghatározó súlyú, régészeti vonatkozású intézmények között), 1958-ban tudományos felkészültségében a kor európai gyakorlatába jól beleillő intézet alapításával járt. Ebben nagy szerepet játszott, hogy az alapítók közül Gerevich László igazgató, valamint Barkóczi László (római kor), B. Kutzián Ida (rézkor), Patek Erzsébet (bronzkor és vaskor), Párducz Mihály (vaskor, szkíták, hunkor) vagy a Régészeti Intézetnek külső munkatársként dolgozó, az MTA tagjai közül 1949-ben politikai okokból kizárt Fettich Nándor (népvándorlás kor, honfoglalás kor) a háború előtti magyarországi régészet legkiválóbb, nemzetközileg is elismert fiatal, illetve középkorú képviselői voltak.

Az új intézet kezdettől fogva a hazai régészet teljes spektrumának művelését tűzte ki célul, nagy nemzetközi kitekintéssel (ebből egyedül a paleolitikum maradt ki), és ezt a széles merítést soha nem korlátozták kutatási területeket kizáró tabutémák. Erős korlátot csupán a meglehetősen kötött létszám okozott, ami miatt a kora középkor terén (is) korosztályonként legfeljebb egy-két szakember jutott (és jut ma is) egy-egy fontos téma korszerű művelésére. Szempontunkból fontos mozzanat, hogy az intézet, Gerevich László akadémikus vezetésével, a katedra nélkül is iskolateremtő Holl Imre közreműködésével hamarosan a középkori régészet (és a régészetet segítő természettudományos vizsgálatok, módszerek) egyik legfontosabb hazai műhelyévé vált, a résztvevők nevéhez a budai várpalota és a budai polgárváros, valamint Sopron és Kőszeg, majd a Pilis királyi alapítású egyházi intézményei (Pilisszentkereszt, Dömös) kutatása mellett kivételesen fontos, korai faluátsatások (Csút, Sarvaly) fűződtek.

A népvándorlással, a magyar honfoglalás korával, illetve a magyarok korai történetével összefüggő korai kutatások kezdetben Erdélyi Istvánhoz kapcsolódtak, akinek – a Leningrádi Állami Egyetem Régészeti Tanszéke aspiránsaként – lehetősége nyílt arra, hogy az egykori Szovjetunió területén a korai magyar történettel összefüggő lelőhelyeket és múzeumi tárgyakat kutathasson, természetesen az akkori, rendkívül szűkös és nehézkes körülmények között. Erdélyi – aki a Kárpát-medence és az eurázsiai sztyeppe elkötelezett kutatójává vált – különös tekintettel a hunok, avarok és magyarok keleti kapcsolataira, 1961–1990 között tizenkét régészeti expedíciót vezetett Mongóliába, akadémiai támogatással, a Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével együttműködve, elsősorban hszüing-nu kori temetők kutatására (Noin-Ula/Nojon Uul, Najmaa Tolgoj, Duulga Uul: Erdélyi, 2000). 1975 és 1982 között a szov-

jet–bolgár–magyar ásatások egyik vezetője volt a szaltovói kultúrkomplexum egyik emblematikus lelőhelyén, a majaki földvárban folyó feltárásokon. Nevéhez több hazai kora középkori ásatás és feldolgozás is fűződik (Jánoshida, Környe, Fenékpusztá, Pilismarót, Gergelyiugornya). Oroszországi tanulmányútjai nyomán született akadémiai doktori értekezése (Erdélyi, 1982) az avar kori tárgyi hagyaték keleti párhuzamainak széles körű gyűjtésével. Utalni kell rá, hogy a mongol és a szovjet fél hivatalos magyarországi partnerének mindenkor a Magyar Tudományos Akadémiát tekintette, ami azt jelentette, hogy az Akadémia saját kutatóin kívül más, szovjet ösztöndíjra vagy hazai forrásból kutatásra pályázó kollégát is támogathatott és támogatott is. Itt jegyezzük meg, hogy az egykori TUKUFA (Tudományos Kutatási Fejlesztési Alap) révén az MTA külső régészeti kutatásokat is segített. Ezek a korai expedíciók bizonyos fokig ötletszerűek voltak, nem tudunk következetes, éveken áthúzódó kutatási tervekről. Ugyanakkor több részpublikáció is született a mongóliai és oroszországi eredményekről, és az orosz kutatók magyar vonatkozású kutatásait is sikerült megjeleníteni Magyarországon. Erdélyi István számos saját közleményben számolt be (Erdélyi, 1961), illetve tanulmánykötetet szerkesztett a korai magyarokkal kapcsolatba hozott emléktanyag kutatási fejleményeiről, így a tankajevkai temető ásatási eredményeiről is (Erdélyi, 1977).

1965-ben csatlakozott a Régészeti Intézethez Bakay Kornél, aki a honfoglalás kor és a korai Árpád-kor kutatásának nagy ígéretként indult pályáján. Gondosan összeállított és dokumentált korai munkái a Székesfehérvár környéki és Ipoly-menti 10–11. századi temetőkhöz (Bakay, 1978), a magyar államalapítás kérdéseivel kapcsolódtak. A kora középkor (ezen belül a magyar honfoglalás kora) kutatásának alig látható, de fontos műhelye volt az – elvben – az ország egész területére kiterjedő, a határon túli területekre is adatgyűjtést végző *Magyarország Régészeti Topográfiaja* (MRT) című vállalkozás, amely, elsősorban Torma István irányításával a korszakba tartozó számos, korábban bizonytalan lelőhely azonosítását végezte el, és a korábban kizárólag temetőelemzésekre támaszkodó régészeti kutatás kiegészítéseként felfigyelt a késő népvándorlás kortól a kora Árpád-korig terjedő időszak településeire is.

Az egykori Régészeti Kutató Csoport 1967-től már intézetként működött, kutató részlegei 1973-tól osztályokká alakultak. Ez utóbbiak közül nagy hangsúllyal említjük a korábbi Természettudományos Részlegből kinőtt, a régészethez kapcsolódó természettudományokkal foglalkozó Interdiszciplináris Osztályt, munkatársai között az akkor már nemzetközileg elismert Bökönyi Sándor archeozoológussal, aki utóbb, akadémikus igazgatóként is sokat tett az intézetben folyó vagy más partnerekkel együttműködésben végzett természettudományos kutatások sikeréért. Napjaink sajtónyilatkozatainak visszatérő állítását, miszerint a régészet és a természettudományok kapcsolata friss áttörés eredménye lenne, több évtizedes, hazai és külföldi szakemberek bevonásával

zajló szerves, átgondolt fejlesztés cáfolja, amelyhez az MTA komoly támogatást nyújtott, s amit a Régészeti Intézet maga is művelt és művel.

Az 1970-es évek más szempontból is új hangsúlyokat és új témákat hoztak a kora középkor kutatásában, az akkori fiatal munkatársak (Bálint Csanád, Jankovich-Bésán Dénes, Kovács László, Szőke Béla Miklós) munkái nyomán. Ők kezdetben szinte valamennyien kapcsolódtak valamiképpen az MRT munkálataihoz, majd az abból kinövő, kisebb területegységek alapos településtörténeti és természettudományos vizsgálatára törekvő mikroregionális kutatásokhoz. Ez az új kutatási irány először a Békés megyei topográfia kapcsán bontakozott ki Gyomaendrőd környékén az 1980-as évektől, majd a kis-balatoni leletmentések kapcsán Zala megyében, a hahóti medencében, mindkét esetben együttműködésben a megyei múzeumi szervezettel. A kora középkor két jelentős intézeti településásatása a Békés megyei Örménykúton (Bálint Csanád, Jankovich B. Dénes) és a szomszédos Hunyán (Szőke Béla Miklós) zajlott. Az avarkor és a 10–11. század települései korszerű régészeti kutatásának elindítása rendkívül jelentős lépés volt, ugyanis a megtelepedett élet nyomait mutató maradványok és az ezekből álló településhálózat léte perdöntő a Kárpát-medencét érintő nomadizmus-vitákban.

Az 1980–1990-es évek meghatározó jelentőségű intézeti kutatóinak témáit és fő eredményeit itt foglaljuk össze, előrebocsátva, hogy tevékenységük máig tart, és több évtizedes előzmények nyomán jelentős munkák előkészítése zajlik.

Ebben az időszakban indultak Bálint Csanád elméleti megalapozottságú kutatásai, először a honfoglalás kor terén (a lovastemetkezések kérdése, a pogány magyarok hitvilága, Dél-Magyarország 10–11. századi sírleleteinek bemutatása), majd az avar kor emlékeit kezdte vizsgálni tág történeti kontextusban, az eurázsiai sztyeppe, Irán (szászánida leletek), Kína, Bizánc és Nyugat-Európa viszonyrendszerében. Feldolgozta egy késő avar kori település leletanyagát (Eperjes) és a kiemelkedő jelentőségű veretes övet rejtő Ūč Tepe-i (Azerbajdzsán) sírt, kézikönyvet írt a sztyeppe régészetéről és további monográfiákat az avarok keleti és mediterrán kapcsolatairól, valamint a nagyszentmiklósi kincsről (Bálint, 1989, 1991, 1992, 2004, 2019).

Pályatársa, Kovács László tanulmányai és könyvei a honfoglalás és az államalapítás kori temetők közlése és értékelése, a temetőtípusok meghatározása és rendszerezése, a temetkezési szokások, kronológiai kérdések, tárgytipusok (különösen a fegyverek) és a korai pénzforgalom (a máramarosi dirhemkincs, valamint a kora Árpád-kori pénztörténet teljességre törekvő feldolgozása) terén meghatározóak, amennyiben egy írott történeti forrásokban erősen szűkölködő időszak megismerését a régészeti leletekből kibontakozó, történeti súlyú megállapításokkal segítette (Kovács, 1989, 1997, 2013, 2019). Kandidátusi disszertációja korai fegyvertörténeti kutatásaihoz kapcsolódóan helyszíni kutatásokat végzett az egykori Szovjetunió múzeumaiban a honfoglalás kori fegyverzet keleti előzményei-

nek és kapcsolatainak részletes feltárása érdekében. Különösen fontos volt a hozzájárulása ahhoz, hogy – együttműködve a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékével (Révész László) és a Magyar Nemzeti Múzeummal – a *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* című sorozat korpuszkötetei országos összefogással megjelenjenek. E sorok írásával egy időben jelent meg a sorozat 14. kötete. Kovács László társszerkesztője volt a magyar honfoglalás 1100. évfordulója emlékére az MTA Östörténeti Bizottsága által szervezett előadások négy tematikus kötetének.

Szőke Béla Miklós az utóbbi évtizedekben a Karoling-kori Dunántúl kutatására koncentrált. Munkatársával (Müller Róbert) felismerte a Kis-Balaton térségében az avar kori temetők népességének továbbélését a 9. században, egyben a 9. századi Dunántúl etnikai és kulturális sokszínűségét. Együttműködésben a Magyar Nemzeti Múzeummal, közös tervátatást kezdeményezett a Karoling-kori Dunántúl legjelentősebb központja, Zalavár-Mosaburg területén. A kivételesen fontos emlékeket feltáró ásatássorozattal párhuzamosan folyik az anyagfeldolgozás, amely lehetővé tette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán a látogatók 2014-től részletes, modern képet nyerhessenek erről a korszakról (Szőke, 2014). Számos részpublikáció után 2019-ben jelent meg a Karoling-kori Pannonia történetét bemutató kötet, az avar kaganátus felbomlásától a keleti Karoling-tartomány berendezkedésén át a Dunántúl Karoling fennhatóságát megtörő 907-es brezalauspurci („pozsonyi”) csatáig (Szőke, 2019).

E sorok írója 1989-ben csatlakozott az intézethez. Bökönyi Sándor igazgatótól kapott feladata korábbi székelyföldi kutatásainak folytatása volt, tematikus kötetek megírásával, új, magyarországi témák kezdeményezése mellett. Azóta az Erdély középkorával kapcsolatos kutatások beépültek az intézet munkarendjébe (ahol soha nem jelentettek tiltott témát). A középkori székelyekről szóló, a térség történetét a magyar honfoglalás időszakától átfogóan vizsgáló monográfiája 2012-ben jelent meg (Benkő, 2012), a székely írás fennmaradt emlékeinek korpusza hamarosan nyomdába kerül (Benkő et al., 2021).

1994-től Bálint Csanád vette át az intézet igazgatását, ahol a korábbi témák – a kora középkor területén is – töretlenül folytatódtak a Tudományos Osztály keretében. Ezt a munkát Bálint Csanád iskolateremtéssel, számos fiatal munkatárs bevonásával, pályázatok, kutatóutak ösztönzésével segítette, a témába vágó kandidátusi és PhD-értekezések megírását kezdeményezte. A pályázatokra egyre nagyobb szükség lett, ugyanis az intézetek önálló kutatást lehetővé tevő költségvetési kerete fokozatosan szűkült, az MTA erre fordítható anyagi eszközei az OTKA-hoz kerültek. E folyamat formális előnye a pályázati rendszer nyíltsága és jobb elszámoltathatósága volt, súlyos, máig ható hátránya viszont a kutatási témák szétaprózódása és az egyéni pályázatok dominanciája a nagyobb, intézeti szintű projektekkel szemben. Ez a folyamat az intézeti tervezést és a csak hosszú távon eredményes intézeti munkákat (például az

MRT-t) nagyon nehéz helyzetbe hozta. Egyre nehezebbé vált a tervásatások megszervezése, a szocializmus évei jelentette kényszerű bezártság során a magyar régészetben is felhalmozódott lemaradások pótlása mellett talán ezzel is összefügg az elméleti, módszertani munkák bizonyos túlsúlya a leletfeldolgozásokkal szemben. Ugyanakkor a napi intézeti eszmecsereken (is) alapuló elméleti megfontolások révén közelebb kerültünk a rítus, a társadalmi presztízs és elosztás, valamint az akkulturáció kérdésköréhez, amit napjainkban már a korábbiaknál sokkal pontosabb radiokarbon mérésekkel, archeogenetikai vizsgálatokkal, továbbá a migráció és a táplálkozás kérdésében perdöntő stabilizotóp vizsgálatokkal lehet kiegészíteni, jelentősen elmozdulva a régi, tipokronológiai szemléletmódtól.

Az utolsó harminc év kora középkori kutatásait folyamatosan gazdagították a fiatal kutatók új témái (az akkori fiatalok között ma már az MTA doktora címet viselő egyetemi tanárok is vannak), akiknek egyes munkáit a viszonylag gyors és költséghatékony megjelentetést biztosító intézeti könyvsorozat, a *Varia Archaeologica Hungarica* fogadta be.

Az 1980-as években Bálint Csanád támogatásával induló kutatók pályája az avar kori és a magyar honfoglalás és kora Árpád-kori kerámiaművesség vizsgálatával kezdődött. Szakdolgozatok és doktori disszertációk elemezték ezen évszázadok sír- és településkerámiáját, alapvető adatokat nyerve ezzel a 7–11. századi települések időrendi vizsgálatához. Takács Miklós az Árpád-kori kerámia kutatásával tűnt ki, köztük a sokat emlegetett, de valójában kevésbé ismert vagy félreismert cserépbográcsokkal (Takács, 1989). Autópályás ásatási tapasztalataival és kiterjedt szakirodalmi ismereteivel az Árpád-kori falusias települések meghatározó kutatója lett, majd kutatásait kiterjesztette az avar kor települései felé is (Takács, 2010, 2019), munkatársai közül kiemelkedett Merva Szabina, aki Visegrád Karoling-kori előzményeit azonosította. Vida Tivadar pályája az avar kori sírkerámia kutatásával és a töredékesen is mintegy 1600 síros budakalászi avar temető feltárásával indult, majd a leletanyag szisztematikus feldolgozása mellett a romanizált és germán kultúrájú népcsoportok avar kori továbbélésének, és számos tárgytypusnak nemzetközi szinten is elismert vizsgálatával folytatódott (Vida, 1999, 2016). Az általa szervezett nemzetközi együttműködés keretében feltárt szőládi langobard temető esetében először került sor a közösség minden egyénére kiterjedő bioarcheológiai vizsgálatra. Ő kezdeményezte az avar eredetkérdés vizsgálatához rendkívül fontos genetikai kutatásokat, és társszerkesztőjeként, a Magyar Nemzeti Múzeummal együttműködve a *Monumenta Avarorum Archaeologica* (eddig 13 kötet), majd a *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* sorozatot, melyekhez most csatlakozik a szarmata leletkorpusz (Masek Zsófia).

Bollók Ádám már egy fiatalabb korosztály ígéretes kutatója, kiemelkedő eredményekkel az avar kori kereszténység és a honfoglalás kori díszítőművészet te-

rén (Bollók, 2015), nagy kitekintéssel a késő antik-kora bizánci Mediterráneum szélesebb térségére. Bíró Ádám és Csiky Gergely az avar kor és a honfoglalás kor fegyverzetének ismert kutatói (Csiky, 2015), utóbbi sikerrel fáradozik – eddig hat kutatóúttal – a mongóliai régészeti expedíciók feltámasztásán. Az avar kori veretes övekről Samu Levente fiatal kutató írt fontos tanulmányokat. Langó Péter bizonyos kora Árpád-kori tárgytypusok (keresztek, gyűrűk) elemzésében és a Kárpát-medence délkelet-európai kapcsolatainak feltárásában ért el eredményeket (Langó, 2007). 2005–2010 között a Régészeti Intézet bizánci OTKA-projektje keretében tevékenykedett Türk Attila, aki ezektől az évektől kezdve, több akadémiai kutatócsere-programra is támaszkodva és fontos szakmai kapcsolatok kiépítése nyomán újraindította és minden korábbi kísérletnél eredményesebbé tette a magyar őstörténeti kutatások érdekében az egykori szovjet tagköztársaságok területére szervezett expedíciókat. Erre az időszakra esett több olyan temetkezés felfedezése, amelyek az etelközi magyarként meghatározott régészeti horizont első részletesebb körülírásához döntő lökést adtak. A feltárt, illetve az oroszöldi múzeumokban megismert emlékműanyag alapján a korábbi magyar szállásterületekről és a magyarok vándorlásáról markáns, vitát is kiváltó elméleteket fogalmazott meg.

A Régészeti Intézet és az MTA több egykori kutatóintézete intenzív közreműködésével készült a *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), amely számos 10–11. századi témát és régészeti lelőhelyet, illetve történeti és őstörténeti kérdést tárgyalt, az akkor elérhető legfrissebb szakirodalomra támaszkodva (Kristó et al., 1994). A munka előkészítése, a jelentős tudományos teljesítmény mellett rávilágított a korai magyar történelem kutatásának számos fehér foltjára, belső ellentmondásaira és a szakemberhiányra is. A munka során több vonatkozásban is felmerült a kapcsolattartás és a tudományos diplomácia kényes kérdése mindazon országokkal, ahol a határon túli területeken régészeti emlékek találhatóak, vagy a magyar őstörténet-kutatás kapcsán a hazai tudománynak tennivalói vannak. A kérdés köztudottan többféleképpen és többféle kimenettel is megközelíthető. A Régészeti Intézet hagyományosan a jó személyi kapcsolatokban és közös projektekben látta (és látja) tudományos mozgástere bővítésének lehetőségét, terepi és múzeumi kutatások kezdeményezését. Ilyen szempontból említendő a magyar vonatkozásai miatt kiemelkedően jelentős csekeji (Čakajovce, Szlovákia) 9–12. századi temető értékelő kötetének közös kiadása a nyitrai Régészeti Intézettel 1995-ben. Ugyanezt mondhatjuk azokról a nemzetközi kiállításokról is (Europas Mitte/Európa közepe, nagyszentmiklósi kincs, kereszténység a Kárpát-medencében 300–800, Karoling-kor és honfoglalás kor stb.), amelyek rendezésében és a kapcsolódó konferenciakötetek, kiállítási katalógusok megírásában intézeti kutatók is jelentős súllyal vettek részt.

2003-ban létesült az intézet archeogenetikai laboratóriuma, Mende Balázs Gusztáv vezetésével, akadémiai forrásokból, amivel a korábban elsősorban fi-

zikai antropológiára, történeti állattanra és paleobotanikára kiterjedő természet-tudományos kutatások jelentősen bővültek. Felszerelése, kutatói gárdájának ki-egészülése és nemzetközi kapcsolatainak kiépítése hosszú éveket vett igénybe, kezdeti kutatásai főként az őskor területén hoztak jelentős új eredményeket. Tevékenysége fokozatosan terjedt ki a népvándorlás kor és az Árpád-kor időszakára, valamint – Türk Attilával együttműködve – a magyar őstörténetben potenciálisan érintett kelet-európai temetők embertani anyagára. A laboratórium részt vállalt az Árpád-ház Program feladataiban is, elsősorban korai okleveles adatok által is megvilágított dunántúli hatalmi központok (Zalavár, Székesfehérvár, Visegrád) és – egyéb intézeti kutatásokkal összefüggésben – középkori székelyföldi ember-tani leletek vizsgálatával. A labor nemzetközi beágyazottságát mutatja, hogy egy nagy presztízsű, a kora középkori Közép-Kelet-Európa népességtörténetét kutató *ERC Synergy Grant* projekt (*HistoGenes*) partnere lett, a nemzetközi kutatás élmezőnyét képviselő kollégákkal.

2013 óta e sorok írója irányítja az intézetet. A középkori székelyekkel kapcsolatos kutatási témái a korai magyar történet számos kérdését is érintik, maga azonban nem őstörténész, érdeklődése az eredetkérdésekkel szemben inkább a magyarság középkori és kora újkori története, regionális tagolódása, központjai és környezettörténete felé fordul. Természetes, hogy egy tematikájában kiegyensúlyozott, az újkőkortól a kora újkorig kutató intézetben a magyarság korai századainak régészete is fontos terület, a kora középkor feltárásának összetett szempontrendszerében, ahol az eredmények gyakran váratlan irányból érkeznek. Csak a legutóbbi években derült fény például arra, hogy a késő népvándorlás kortól a kora Árpád-korig terjedő időszak környezeti hatása (erdőirtás, legeltetés) jóval erőteljesebb annál, mint amit korábban feltételeztünk; mindennek részletes történeti értékelése még előttünk álló feladat.

Áttekintve a Régészeti Intézet több évtizedes kutatásait és az ezeket megalapozó vagy kiegészítő akadémiai erőforrások nyújtotta lehetőségeket, utalnunk kell a magyarországi kutatás töredezettségére is, aminek javítását csak hosszú távon, a szakemberek, a tudományos iskolákat fenntartó egyetemek és más kutatóhelyek közötti valós bizalom és együttműködés erősítésével lehet elérni, amit az MTA hagyományosan tudományos bizottságokkal, tematikus konferenciákkal és kötetekkel segített. Az utóbbi idők gyors sikerre törekvő, de kevés kompetens intézményszervező kísérletei – mint látni fogjuk – önmagukban kifulladásra, illetőleg az őstörténet-kutatás terén közelebről is tapasztalhatunk. Ebben a tudományos műhelyek saját eredményeire és a közös munkára egyaránt épülő, lépésről lépésre eredményre vezető folyamatban a Régészeti Intézet évtizedek óta, elődeink és mostani kollégáink munkájával, szemléleti újításokkal és a folytatás igényével vett és vesz részt, sok megjelentetett munkával, készülő kéziratokkal, tehetséges fiatalok bevonásával. Ha ezt bárki is rossz iránynak tekinti, csak reménykedhetünk, hogy állásfoglalása csupán a tények

nem ismeretét és nem a tények (valamint a kutatók és bizonyos kutatóhelyek) félresöpprésének igényét tükrözi. A Régészeti Intézet továbbra is elkötelezett abban, hogy az emberi civilizáció hajnalától a kora újkorig terjedő nyolc évezred aktuális régészeti témáiról a jövőben is a tudomány szigorú szabályai és valós, ellenőrzött eredményei alapján fejtsse ki a véleményét.

IRODALOM

- Bakay K. (1978): *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. (Studia Comitatus 6)* Szentendre: Pest megyei Múzeumok Igazgatósága
- Bálint Cs. (1989): *Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau in 6. zum 10. Jahrhundert.* Wien–Köln: Böhlau
- Bálint Cs. (1991): *Südungarn im 10. Jahrhundert. (Studia Archaeologica 11)* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bálint Cs. (1992): Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Sowj. Azerbajdzsan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. In: Daim, F. (Hrsg.): *Awarenforschungen I.* Wien: Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, 309–496.
- Bálint Cs. (2004): *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok. (Varia Archaeologica Hungarica 16)* Budapest: Balassi Kiadó
- Bálint Cs. (2019): *The Avars, Byzantium And Italy: A Study In Chorology And Cultural History. (Varia Archaeologica Hungarica 31)* Budapest: Archaeolingua
- Benkő E. (2012): *A középkori Székelyföld.* I–II. kötet. Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet
- Benkő E. – Sándor K. – Vásáry I. (2021): *A székely írás emlékei. Corpus monumentorum litteris Siculicis scriptorum.* (szerk. Vásáry I.) (sajtó alatt)
- Bollók Á. (2015): *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a honfoglalás kori díszítőművészethez.* Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet
- Csiky G. (2015): *Avar-age Polearms and Edged Weapons: Classification, Typology, Chronology and Technology.* Leiden–Boston: Brill
- Erdélyi I. (1961): Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában. *Archeologiai Értesítő*, 88, 95–100.
- Erdélyi I. (ed.) (1977): *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'est.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Erdélyi I. (1982): *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Erdélyi I. (2000): *Archaeological Expeditions in Mongolia.* Budapest: Mundus Novus
- Kovács L. (1989): *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kovács L. (1997): *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről. (Varia Archaeologica Hungarica 7)* Budapest: MTA
- Kovács L. (2013): A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői, kitekintéssel az előzményekre. In: Révész L. – Wolf M. (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei.* Szeged: SZTE Régészeti Tanszék, 511–604.

- Kovács L. (2019): *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője*. Budapest: Martin Opitz Kiadó
- Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. (szerk.) (1994): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Langó P. (2007): *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó
- Szőke B. M. (2014): *The Carolingian Age in the Carpathian Basin*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum
- Szőke B. M. (2019): *A Karoling-kor Pannóniában*. Budapest: Martin Opitz Kiadó
- Takács M. (1989): *Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. (Varia Archaeologica Hungarica 1)* Budapest: MTA
- Takács M. (2010): Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között. In: Benkő E. – Kovács Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Budapest: MTA Régészeti Intézete, 1–67.
- Takács M. (2019): Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról a településrégész szemszögéből. *Történelmi Szemle*, 61, 2, 165–208.
- Vida T. (1999): *Die awarenzeitliche Keramik I. Früh- und Mittelawarenzeit, 6./7. Jh. (Varia Archaeologica Hungarica 8)* Berlin–Budapest: Balassi Kiadó
- Vida T. (2016): *Késő antik fémmedények a Kárpát-medencében: gazdaság és hatalom a népvándorlás korában*. Budapest: MTA Régészeti Intézete